

NEM VAGYUNK BÚJDOSÓK

NEM SZÍVESEN ÁLLOK ÚTJÁBA kedves kollégámnak, a budapesti bölcsészeti kar kitűnő filozófusának, Prohászka Lajosnak, aki, A vándor és a bujdosó“ címen úttörő munkát adott ki a magyarság jelleméről, erről a sorsdöntő kérdésről, melynek jelentőségére csak nagy nemzeti veszedelmek közeledtével ébredünk. Prohászka Lajos a szellem emberének komolyságával és felelősségérzetével merült el abba a szinte tudatalatti világba, melyben a nemzet belső élete folyik és gyöngéd szeretettel, máskor búskomor meg gyászoló romantikával mutatta be kutatásának lehangoló eredményeit. Tiszta és mély magyar szándékaival nehéz vitába szállani, és szinte méltánytalanná teszi az ő megtámadását az a körülmény, hogy míg ő a magyar sors és jellem képét, igazi filozófusként, metafizikai síkon rajzolta meg, addig a mi bírálattunk, szükség szerint, a valóság és a történet realista talajára helyezkedik, s ezzel Prohászka gondolatmenetének filozófiai finomságaira kezdettől fogva nincs tekintettel. De a filozófus metafizikai játékából nem légbuborékok támadnak, hanem nagyon is pozitív súlyok, melyek a magyar sorsra akaszkodva azt szabad szárnyalásában megkötik és vigasztalanul földre húzzák — ha a filozófusnak igaza van! De nincs igaza, leginkább azért nincs, mert kiindulópontja és módszere egyképpen hibás: nélkülözi azt, amit Horváth János a magyar irodalom önelvűségének nevezett.

Prohászka itt a legújabb német filozófiai irány, az ú. n. egzisztenciális filozófia módszerével dolgozik, kiindulópontja pedig az, hogy a német a „vándor“, s ennek ellenképe, bujdosóként, a magyar. Az önmagával örökké elégedetlen, vándorútján új és új tudással soha be nem telt, mindig többre vágyó, a magasabb szférákból a legmagasabbakba, s a világ széleiről a végtelenbe lépő „vándor“ mint a német nép tipizált alakja, régi és összetett fogalom, megvan benne Prohászka mintáinak, az új német filozófusoknak metafizikai tanalmától kezdve visszamenőleg sok minden német szellemi termék, egész Novalis elérhetetlen „Kék virág“ képzetéig, Hölderlin végtelenérzéséig és a neohumanizmus műveltség-ideáljáig, csupa „magas kultúra“-teremtmény, melynek a német nép tényleges, történeti magatartásához igen kevés köze van. Most ez a vándor, bátor kézzel kitérve maga előtt, a végtelenségig terjedőleg, a nagy földi távlatokat, megjelenik a kis magyar nép előtt, mint ellenség fenyegetőig, de még végzetesebben mint mintakép, melyet ez soha el nem érhet. Így alakul ki a magyar jellem, mint elvetélt német jellem: vonásról-vonásra a német „klasszikát“ soha meg nem közelíthető, annál alacsonyabb fokon maradt, de az örök mintakép után titokban mégis áhítozó felemás, önmagában soha nem kész egyéniség, beteg történeti alakulat. Hozzá így, néhány meztelen szóval elmondva, bizony sivár és ránk nézve szégyenletes kép, de a szerző nem is ily hideg-ridegen mondja el, hanem nagy lelki emócióval, melynél lépésről-lépésre kapaszkodóul Ady és Széchenyi, Zrínyi, Berzsenyi és Vörösmarty idézetek szolgálnak neki. E sorsunkon szinte kétségbeeső nagy költőink és íróink önmarcangoló érzéseit hasonló felelősségteljes önmarcangolással utánuk érzi, s ebből alakítja ki az egész magyar metafizikát, mely így végtelenen keserű és nem alkalmas

a magyarság ezeréves fennmaradásának megértésére. Nemzeti hibáink történetfilozófiáját adja így, s ami különösen fájdalmassá teszi olvasását, a pozitívumoknál mindig idegen, főként német hatást tesz fel. A magyar szerinte azóta, hogy az új hazában elzárkózott gyeptől menekül a valóság elől; szinte szellemileg „bujdosik az éren, bujdosik a nádton“, elzárkózásával felidézte (a hatalmas szomszéd) elnyomását, s erre megint csak nem akcióval, hanem még szigorúbb elzárkózással válaszolt (93. 1.). Innen jött a magyar élet „szűkössége“, a „magába kuporodott életmód“, melynek kompenzációjaként menekültünk az illúziókhöz, lettünk kesergő, tétlen nép, mely harcba is csak kényszerűtén megy s akkor is meg van győződve a harc hiábavalóságáról. Bármily nagy is a magyar vitézség, ez csak ily kishitű „furo hungaricus“ (egész feleslegesen alkalmazva az egész világon provokatív jelentésű furo teutonicus függelékeként, 103.1.). Mindebből könnyen levezethető a visszavonás, az „úri“, oligarchikus gondolkodásmód, a jogi formalizmus, a passzív rezisztencia (ez szláv hatásra). Pozitív alkotásnak csak a szentkorona fogalma marad, erről a szerző nagy lelkesedéssel hatalmas és megragadó képet fest, mely azonban egész módszerének megfelelően csak metafizikai és sajnos, nem történeti síkon létezik.

Talán elég volt e részleteket felhozni Prohászka magyarképéből, s bizonyos, hogy mindnyájan, akiknek van ösztönös magyar, történeti vagy népi műveltségünk, s ami azzal együttjár, öntudatunk, elhárítjuk magunktól a képet és nem ismerünk önmagunkra. Prohászka tévedése onnan származik, hogy ő ugyan metafizikai képet akart adni, de az ahhoz mégis csak mellőzhetlenül szükséges történeti anyagot egyoldalúan használta fel: kizárólag az újkori, nemesi fejlődés magas kultúrájának árnyoldalait vette mint az egész magyarság jellemzőit, s ezeket az árnyoldalakat is csak néhány nagy szellem átmeneti elkeseredésén torzítva ismerte meg. Igaz, hogy a magyar gyepük közé zárkózott, de ebből annál kevésbé következhetett lelki életének eltörpülése, mert hiszen e gyepükön „portái“ voltak, melyeken át bátran — nem „furorral“, de magyar vitézséggel — ki-kitámadt, s legelőször maga Szent István a német császárra, akit el is űzött a magyar határokról. Egy-egy ily ellenténnyel, melyekről Prohászka sorba megfedkezett, meg lehetne cáfolni egész elméletét, ha az, mondom, nem székelné metafizikai magasságokban.¹ E sorok írója maga is résztvevő — Széchenyi István felfogását követve — azon nemesi, középosztályi árnyoldalak ismertté tételében, melyeket most Prohászka mint általános magyar tulajdonokat metafizikába szublimál — de nem felejtette el soha a tényleges történeti helyzetet, mely szerint ezek az árnyoldalak a XIX. század nemesi társadalmának, s az azt utánozó mai „úri“ társaságnak árnyoldalai, s így nem bővíthetők ki — korokon és osztálykülönbségeken átgázolva — egyetemes magyar vonásokká. Itt talán minden részletes bizonyítgatás gyöngyözté az azt a vétőt, melyet a „bujdosóval“ való azonosítás ellen emelnünk kell.

De legkevésbé sem vagyunk olyan bujdosók, akik idegen vándor arcától megigézve bújtunk el gyepűink mögé s nem merjük

¹ Részletes bírálatát lásd, filozófiai szempontból is, Trócsányi Györgytől, Társadalomtudomány, 1936, 270. 1.

a tiszta humánum napvilága elé felemelni „kuporodott“ önmagunkat. Prohászka légiés képletei mögé sötét árnyként sűrűsödik oda a mai középosztályban is sajnos gyakran fellelhető önlemondás, a magyar sors autarkijának elvetése s még tovább: remény az idegenben, lemondás az idegen előtt. Nemcsak a bujdosás tényét kell elutasítanunk magunktól, mint önerőnkkel, öntudatunkkal és nemzeti egyéniségünkkel össze nem férőt, hanem azt is, hogy olyan bujdosók legyünk, akik homályosan pislákoló mécsüket is idegen fényforrásból táplálják s ezért egész életükre lelkileg lekötözöttjei az idegennek.

Prohászka magatartása nemcsak a magyar kép rajzában téves, az a németiséggel szemben is, amely egyáltalán nem akar „vándor“ lenni. Tanulságos lesz erre egy pillantást vetnünk és arra, vájjon a „vándor“ is alárendeli-e magát idősebb nyugati szomszédjának, mint ahogyan a „bujdosó“ — Prohászka szerint a vándornak.

A NÉMET TELEPÜLÉS és népi történet egy kitűnő képzettségű, erőteljes munkása, A. Helbok innsbrucki tanár óriási kötetben hasonlított össze a francia és német néptörténet lefolyását.¹ Valamiféle párhuzamos néptörténetet írt, a kutatás rendkívül kifinomodott eszközeivel, annyira, hogy ez a munkája nemcsak encyklopédiáját adja a település-, nép- és „kultúrtér“-kutatás néhány évtized óta kifejlődött német tudományágainak, hanem úgy az egyes rész tudományok adatainak összehasonlításával, mint az egész történés térképeken rögzítésével a módszert is hatalmasan előrevitte. Közvet- és földtörténet, őstörténet és régészet, archeobotanika és zoológia, mezőgazdasági talajtan, erdőüzemtan, nyelvészet, fajtörténet mind összeműködik a már speciálisan történeti jellegű alkotmány-, gazdaság-, település-, irodalom- és művészettörténettel, hogy a francia és német nép fejlődési vonala meg legyen rajzolható. Komoly tudósnak nagyjelentőségű, módszeres műve ez — és mi az eredmény? A mi szempontunkból: a német nem „vándor“ többé, nem is akar az lenni, hanem „hős“, akiben egyedül maradtak meg a germánságnak, mint a „grösste Leistungsrasse der Erde“ hódító erényei, s akit emellett földjének kiválasztó hatása is erőssé és alkalmassá tett arra, hogy a világot saját nézetei szerint átalakítsa. Helbok szerint ez 2000 évenként megy végbe: először a neolith-korban volt, amikor a Thuringiában lakó „zsinórdíszes keramikusok“, az indogermánok ősei terjesztették el magasabb kultúrájukat, azután a római korban, mikor a germánok megindították a „népvándorlást“ és új kultúrát teremtettek a régi romjain, — a második ezer most telt be, hogy Hitler vezetése alatt megindulhassanak a „vér és talaj“ őseréjén felnőtt németek e dekadens világ megifjítására. Mert a német talajt már a geológiai korszakok is predesztinálták arra, hogy erőteljes, uralomra teremt emberek lakják: már a jégkorszak gleccserei, azután az őserdők, amilyenek soha nem voltak Franciaországban, könyörtelen kiválasztási folyamatot tartottak fenn, minek eredménye a minden egyebet felülmúló északi faj, ennek örököse az indogermán, ezé a germán, ezé a német. Csodálatos a következetesség, mellyel ezt a gondo-

¹ Grundlagen der Volksgeschichte Deutschlands und Frankreichs, 1937, 40, 1—725. 1.

latot a szerző a tudomány legfinomabb és legmodernebb eszközeivel próbálja bizonyítani. Csak egyik vonalát említem: a német őserdők irtására csak a legkitűnőbb testi és szellemi konstitúciójú emberek voltak képesek, a gyengébbek elpusztultak, innen van az, hogy a német történet nagy elindításai mind irtvány-, azaz kolonizációs-területről indultak el; innen Ausztriának és részben Poroszországnak történeti szerepe, innen magának a mai Führernek hatalmas egyénisége, akinek anyai és apai ősei egyként ily ősi irtványtájon éltek, tehát a germánság legkitűnőbb példányai voltak. Viszont a franciáknak soha se kellett Őserdőket irtaniok, tehát nem is erősödhetek meg, — nem is szólva arról, hogy az ottani népek korán keveredtek, s ezzel dekadensekké lettek. Néhol csodálkozik a szerző, mit is csináltak századokon át a franciák: gallorománok, frankorománok, mikor nem voltak irtásra erdeik, — elgyöngültek és semmi nagyot nem alkottak. Megismerünk itt külön irtvány és nem-irtvány feudalizmust, irtványról kiinduló szerves, erkölcsileg igazolt territoriális fejedelemséget és a francia királyok szerves, önző uralmát. A francia fejlődés minden részletében beteg, s ami jó benne, pl. a gótika, az is a még fel nem bomlott germánságtól való. A geológiai korszakoktól a francia forradalomig, sőt a mai napig így rajzolja szerző ezt a „párhuzamos életrajzot“, vaskos darwinizmussal és materializmussal, bár a német szellemtörténet nyelvén, s bár maga is azt hiszi, hogy munkájával a szellemtörténetet újjá fogja alakítani.

Minket itt a magatartás érdekel, melyet a „vándor“ nyugati örök pörlő társával szemben elfoglal, s az értékelés, melyben a francia népet, szellemet és történetet részesíti. Láthatólag más ez az álláspont, mint amelyet Prohászka foglal el a mi nyugati szomszédunkkal szemben, — ezt itt szintén nem kell részleteznünk. De az is bizonyos, hogy Helbok, s vele az egész mai, hivatalosan támogatott történefffelfogás semmi súlyt sem helyez arra, hogy őket végtelenségbe vesző, légies „vándornak tartásák, — ellenkezőleg, a mai világhódító német típus nietzschei embermegvetésével kizárja feladatai közül az olyanokat, minőket Prohászka a „vándor“-nak tulajdonít. Azaz Prohászka vándorbujdosó konstrukciója német szempontból sem áll meg, s valójában nem látjuk be, hogyan ragaszkodhatnánk a mi bujdosótípusunkhoz, amikor annak egyetlen támaszát, a vándort, maga a mai németiség húzza ki alóla. Itt csak mellékesen említem meg, hogy a legnagyobb terjedelmű vizsgálat a német jellemről, mely azonban nemzeti szocialista-ellenes körökből származik, szintén nem reflektál a „vándor“-ra, helyette a németiségnek az európai kultúrához való, szerinte állandóan /elmaradott viszonyából következteti ki a jellemvonásokat, s hajlandó ja németben tipikus kispolgárt látni.¹

MI TEHÁT a magyar nemzeti, népi, faji típus, ha nem a bujdosó? Ezt a kérdést Prohászka könyvének minden olvasója felveti magában, amikor a bujdosó-elméletet elutasítja, s így valóban nem csekély az érdeme szerzőnknek, hogy tárgyilag téves, de lelkes és hatásos állásfoglalásával a magyar jellem kérdésére felhívta a figyelmet. Még

¹ Erich Kahler, Der deutsche Charakter in der Geschichte Europas, Zürich, 1937, 1—695. 1.

inkább időszerűsíti a kérdést az egész európai szellemi és politikai légkör, melyben ugyan az egyes népek állig felfegyverkezve vicsorgatják egymásra fogukat, de emellett azt sem vetik meg, hogy mielőtt egymást leszúrnák, a másoknak belső ellenállását gyöngítsék és gyakorlott propagandával rátukmálják ellenségükre, szomszédjukra, barátaikra a saját gondolkodásukat és életformáikat Természetes, hogy ez az atmoszférikus nyomás különös súllyal fekszik rá a kis nemzetdere, és így a saját szempontunkból sem közömbös többé, hanem egyenesen nemzeti szükséglet, bizonyosságot szereznünk, vájjon nemzeti és népi egyéniségünk elég erős-e arra, hogy a reánehezhető idegen hatásokat kivédje és hű maradjon önmagához. Más szóval — és egy lépéssel tovább haladva: szükségünk van a magyar nemzeti jellem olyan képére, mely lényegileg különbözzék más népektől, s ezáltal biztosítékot nyújtson arra, hogyha hívek maradunk ezen jellemvonásokhoz, a magyar mindig magyar marad és nem lesz idegen népek alakítási objektuma.

Sajnos, e téren — bár történetünk ősidőktől kezdve máig bizonyítja, hogy ilyen, erősen ellenálló a mi jellemünk, elméletileg jóformán semmi tájékoztatást sem nyújt tudományunk. Babits Mihály egyszer nagyszerűen elemezte tájak szerint a magyar szellemi, irodalmi típusokat, utóbb Farkas Gyula irodalomtörténeti tanulmányai szintén a differenciáló hatását hozták ki a tájnak és fajnak, de nekünk most egységes képre volna szükségünk, típusra, normára, melyhez mérhesse magát idegen kísértések órájában a jószándékú magyar. Ezt a szükségletet ma mindenki érzi — hogysisne érezné, mikor divattá vált egymás fejéhez vágni: te nem vagy magyar, hanem én vagyok magyar — annyira, hogy az egyes emberek fejében bizonyára van is ilyen magyar típuskép, mely azonban Prohászkaétól éppúgy különbözik, mint a még ezután elvonatkoztatandó igazítól. Most ne beszéljünk a politikusok körében alkalmazni szokott magyar jellemkép-patronról, melynek az az előnye is megvan, hogy előhaladást, s egyéb anyagi javakat is hozhat hűséges és hangos hangoztatójának, sem azon elandalító jellemképekről, melyeket Jókai, Mikszáth anekdotáiból vagy a cigányzenéből és a „magyaros dalkultúrából“ szokás kipárlatni. De tudósainkat és íróinkat is napról-napra izgatja ez a kérdés, mindenkit a maga körében, távol a téma általános megoldásától. Csak az utóbbi hetek néhány nyilatkozatát hozom fel. Farkas Zoltán (Nyugat, 1938 március) egy „legmagyarabbnak“, tartott festő elhúnytakor megmagyarázza, hogy a vidéki magyar élet mint téma és annak derűs, jóízű megfestése még egyáltalában nem kritériuma a magyarságnak; Horváth Henrik most megjelent nagy művében¹ a magyar gótikában „erősen racionális, metafizikától mentes szellem“ alkotását látja, mely a német gótika helyett a „klasszikus déli formafelfogással“ volt rokonságban. Már mód-szeri kérdéseket is feszeget, szintén a művészettörténetből kiindulva Hoffmann Edit (Archaeologiai Értesítő, 1937. 3. laptól): tiltakozik az ellen, hogy hazai Dürer-másolatoknak az eredetiektől való eltéréseiből a magyar művészet és lelkület jellemvonásaira következtessenek s általánosságban azt hiszi, hogy alacsonyabb művészi technikával vagy

¹ Budapest művészeti emlékei, Gerevich Tibor, Magyarország művészeti emlékei, II. kötete 1938. 32. 1.

tehetséggel bíró egyének alkotásait nem lehet a nemzeti típus megállapításánál felhasználni. „A németiség reprezentáns mesterével szemben, igazán ezt a senkit tekintjük a magyar művészet és a magyar lelküiét képviselőjének?” kérdi egy kontár alkotással kapcsolatban. Nem hiszi, hogy egy kis vidéki festőműhely tulajdonosa vagy tagja lényeges javításokat tudjon eszközölni oly ritka lángelme munkáján, mint Dürer, holott, szerintem, a „magyar lelküiét” megállapításánál mellékes a művészeti kiválóság és csak természetes, hogy egy Dürer-kép mikénti másolásából, művészeti szempontból akár elrontásából is következtetni lehet a másoló és általa a magyarság lelkületére. Amily apodiktikusan mondja ki szerző elveit, annyira járatlan a magyar jellem problematikájában; a józanságban fantáziahiányt akar látni, s mindegyre a nagyok, Balassa, Petőfi, Vörösmarty, Széchenyi stb. gondolkodásából próbál a magyar jellemre következtetni, egészen megfélekedve az ősi népkultúra régi és mai termékeiről. Át nem gondolt elvi megjegyzések csak zavarják a kérdés megismerését, s hasznosabb pl. Réti István eljárása (Magyar Művészet, 1938 márc.), aki három jellegzetesen magyar, de egymástól gyökeresen eltérő festőt, Szinyei-Mersét, Ferenczyt és Thormát jellemezve, nem bocsátkozik abba a kérdésbe, melyik hát az igazi magyar. A típuskérdés és módszer nehézségeivel tisztában van Cs. Szabó László, aki legutóbb olaszok számára rajzolta meg a „magyar ember arcképét” (Nyugat, id. h.), jól tudva, hogy a típus időben, s ezenfelül szellemi, gazdasági, társadalmi és erkölcsi formák közt is változik, arcképe tehát csak kísérlet lehet, melyben nézetem szerint a „puszta emlékei”, a nomád jellemvonások túlsók helyet foglalnak el.

Mindezen példák nem csak azt bizonyítják, hogy a kérdés jóformán minden gondolkodó magyart foglalkoztat, hanem azt is, hogy átfogó, módszeres vizsgálat nélkül körben fogunk forogni és csak személyes, szubjektív eredményekhez jutunk. A magyar embertípust csak végtelen sok adatból lehet összeállítani, s ennél a munkánál elengedhetetlen a történeti és népi magyar élettel foglalkozó tudományok együttműködése. Ez pedig, miután nehéz helyzetünk sürgőssé és sietőssé teszi a feladat megoldását, nem kiterjedt előmunkálatokkal, hanem csak olyképp lesz lehető, ha az egyes tudományágak vezető egyéniségei szánják el magukat, pozitívista természetű jogos aggályaik háttérbe szorításával, erre a szintetikus munkára, akik már évtizedek folyamán megismerték anyagukat és gondolkodtak a magyar jellemképen. Ilyenek, csak példaképpen, a magyar zenét illetőleg Kodály Zoltán, az irodalomtörténetben Horváth János, a művészettörténetben Gerevich Tibor; ők mindnyájan egyképpen tisztában vannak a népi és történeti, másként a mély- és magaskultúra jelenségeivel, s így meg tudják alkotni e kettőnek szintéziséből azt az idők és korok, osztályok és egyének feletti, s egyúttal mindezek lényeges tartalmát magában foglaló magyar típust, mely ezerestendőn át időt, viharokat, elhanyaglásokat önmaga megújulásával mindenkor legyőzött és ha győzedelmeskedik a mai nehéz helyzeten, ez nem utolsó győzelme lesz.

SZEKFÜ GYULA